

Hego Euskal Herriko mendi komunalen bilakaera historikoa

Álvaro Aragón Ruano

Aurkibidea

I. KOMUNALAK BERRIRO IZPIDE. II. *KONTZEJU LURRETATIK HERRI-LUR* ETA *PROPIOETARA*: ERABILPEN KOMUNALAK ETA ERABILPEN BAKANDUAK. III. KOMUNALAK: PRIBATIZAZIOAREN AURKAKO BORROKA. IV. PROPIOAK: UDALEN ALTXORRA ETA PRIBATIZAZIORAKO AZKENAURREKO PAUSUA. V. PARTZUERGOAK ETA MENDI KOMUNITATEAK: GATAZKAK LAUSOTZEKO TRESNA. VI. ONDORIOAK.

I. KOMUNALAK BERRIRO IZPIDE

Laurogeita hamargarren hamarkadara arte natur baliabideen inguruko eztabaida jabego pribatua eta jabego publikoaren artean mugitu zen, erabilpen libreko baliabideek baliatzen zituzten eskubideak ezabatu egin behar zirela eta bere ordez merkatu askeak edo Estatuak baliabideak banatu behar zituela aldarrikatuz. Egia esan, hirurogeigarren hamarkadatik aurrera Hardin eta Olsonen sortu zuten eztabaida eta urte batzuk beranduago Ostromek kontra egin zien, merkatu eta Estatuaren legei alternatibak planteatuz. Hardinentzat baliabide komunalak hauskorregiak eta garrantzitsuegiak ziren bere kudeaketa erabiltzen zutenen eskuetan aske eta baldintzarik gabe uzteko, bere ustez, norberaren interesa etekin amankomun baten ginetik nagusitzen baita; beraz, ondare hau Estatuaren edo merkatuaren esku utzi behar zen. Hortik aurrera, ordea, jabego sistemak konplexutasun handiarekin ikertzen hasi zen, aipatutako dikotomia gaindituz eta erabilpen komuneko baliabideak (*Common pool resources*) barnean sartuta. Horrela, hirugarren bide bat ikertzen hasi zen, merkatuak edota Estatuak planteatzen zutenetaz gainera, ingurumena arazoei aurre egiteko. Bide berri honen oinarria zen beren burua talde txikietan antolatzeke eta ingurumena arazoei erantzuna kolektiboa eta polizentrikoa emateko norbanakoen gaitasuna (*Common-property regimes*).

Azken hogeitahamar urteetan komunitate-kudeaketan, kooperazioan eta antolaketaren ahalmenarekiko konfiantza areagotu egin da eta horrek mota horretako erakunde historikoarekiko interesa piztu du, nolabait mendez mende sistema arrakastatsua –batik bat, denboran zehar irauteko eta egoera aldakorretara egokitzeko– egin duten faktoreak aurkitu eta azaltzearen. Badira mota honetako erakundeak azaltzen saiatu diren autoreak eta horretarako diseinu oinarriak planteatu dituztenak, baina baita saiakera horiek kritikatu dituztenak ere, arrakasta edo porrotaren kontzeptuak zalantzan jarriz, edota iraunkortasuna eraginkortasunaren sinonimoa ez dela esan duenik. Arestian aipatutako Elinor Ostromek proposaturiko zortzigarren diseinu oinarriak, alegia, habiratzeko printzipioak (*nestig principle*), honetan datza: eskuratzea, horniketa, monitorizazioa, ahalduztea, arazoaren konponbidea eta gobernantza jarduera bertikalki koordinatutako edo habiratutako erakunde-egitura (*nested enterprises*) anitzetan antolatu daitezke. Beste autoreek perspektiba horizontala ere gehitu diote eskema honi. Azken batean, honek esan nahi du erabilpen komunaleko baliabideak ez direla sistema itxiak, sistema sozio-ekologiko handietan barne daudela baizik¹.

Beraz, gobernantza polizentrikoak, hau da, maila eta gune ezberdin eta anitzetatik eginikoak, ez du esan nahi kaosa dagoenik; are gutxiago, justu kontrakoa, eragile ezberdinak gai direla elkarren arteko adostasunak lortzeko, beraien arteko harremanak arau sistema bateratuan kudeatzeko, bakoitzak bere askatasuna mantenduz. Horrela, ordurarteko dikotomia, merkatu eta Estatuaren artean, gauditua geratu zen kontzeptu berriekin: sistema polizentrikoek kudeatzen zituzten sareei esker, kontrol desentralizatu eta egitura modular baten bidez, moldagarritasun eta sendotasun handiagoak lortzen ziren, harremanak eragileen artean bertikalki zein horizontalki garatzen baitziren. Erakunde-habiratzeko eman lezakeen aukerak goraiatuak izan dira, batez ere, sistemetan eman daitezkeen barne eta kanpo nahasteak eta hausteak lausotzeko; dezentralizazio handiagoak erabaki prozesuan, maila ezberdinen bidez, elkarreragin hobetua sustatzen du eta bere zilegitasuna indartzen du, sistema hauek eraginkorrak eginez. Baina sistemek ere mugak izan ditzakete. Hasteko, baliabideen eta juridikzioen muga definitzioak –edo zehaztugabetasunak– sortutako arazoak, natur

---

¹ HARDING, G., The Tragedy of the Commons, *Science*, Vol. 162, issue 3859 (1968), 1244-1247, LANA BERASAIN, J.M. eta LABORDA PEMÁN, M., El anidamiento institucional y su dinámica histórica en comunidades rurales complejas. Dos estudios de caso (Navarra, siglo XIV-XX). En *Colección de Documentos de Trabajo de la Sociedad de Estudios de Historia Agraria (DT-SEHA)*, 13-07, 2013, OLSON, *La lógica de la acción colectiva: bienes públicos y la teoría de grupos*, México: Limusa, 1992, 12, OSTROM, E., Beyond Markets and States. Polycentric Governance of Complex Economic Systems, *American Economic Review*, 100 (2010), 13 eta ZUBERO, I., De los «comunales» a los «commons»: la peripécia teórica de una práctica ancestral cargada de futuro, *Documentación Social*, 165 (2013), 15-48.

sistemen eta komunitate edo erakundeen mugak bat ez etortzea, edota ezarritako erakundeak eta erabaki mailak teilkatzea gerta litezke. Bestalde, koordinazio arazoak egon daitezke, maila ezberdinetako erakundeen artean akordioetara ailegatzea zaila izan baitaiteke edota parte hartzen duten erakundeek ez baitiote elkarri onartzen. Bukatzeko, arduraren lausotzearen ondorioak egon daitezke, ezinbestekoa baitira hautaketa, kontsulta eta azterketa sistemak; maila ezberdinetan batera aritzeak zaila egin dezake eskumenak eta ardurak argitzea².

Baina komunitateak heterogeneoak dira eta baita bere eragileen interesak, beraz, komunitate baten sorrera ulertzeko barneko botere harremanak ulertu beharko ditugu. Hortaz, erabilpen komunaleko baliabideak ez dira armonikoak, gatazkatsuak baizik, eta horregatik beren helburua gatazkak kudeatzea izango litzateke. Hori horrela, erakunde komunalak sortuko lirateke, ez ardura batengatik, beldur edo arrisku baten aurrean, baizik eta baliabideen inguruko elkarrenarteko asmo bateratzaile batengatik. Ondorioz, azken urteetan interpretazio funtzionalista, bakarrik kostu eta irabazietan oinarritua, baztetu egin da, eta egun soziologikoago baten alde egin dute apostua adituek, non barne botere harremanak eta kanpoko faktoreak hartzen diren aintzat, gatazka erakundeen garapen eta egokitzapenaren oinarritzat hartuta. Iraganean, gatazkek sortutako ezbaia erakundeek lausotzen zuten. Hauen bidez, eragileen eta indarren orekak arauak moldatzen, zuzentzen, ñabartzen eta egokitzen behartu zuen, maila ezberdineko egitura instituzionalen arteko haustura konponezinak sortu gabe; hor datza sistema hauen arrakasta, gaurdaino biziraun eta ezagutzen ditugun paisaiak eta natur baliabideak bermatu dituztenak³.

Sistema komunalak sinpleak edo konplexuak izan daitezke, erabakigune bakar batekin edo anitzekin, jurisdikzio eremu handietan beti. Sistema komunal konplexuek edo polizentrikoek zenbait kudeaketa eta erabaki unitate habitatuak bateratzen dituzte, kasu batzuetan simetrikoak, unitate guztiak maila berdinean daudenean, edota asimetrikoak, unitate bat besteen gainetik geratzen denean eta ierarkizazio bat dagoenean. Gainera, unitateen elkarrenarteko harremanak kontuan izanik, sistema komunal mota ezberdinak aurki daitezke. Batzuk sistema «bateratuak» dira, non zuzendari organu batek jabego komunaleko sistema bat kudeatzen duen, Baztango haranean gertatzen zen legez, alderik gabe bere 15 herrixken artean. Beste batzuk «federalak» izan daitezke, Erronkariko Hara-

² OSTROM, E., Nested externalities and polycentric institutions: must we wait for global solutions to climate change before taking action at other scales?, *Economic Theory*, 49, 2 (2012), 355.

³ MCCAY, B., Emergence of Institutions for the Commons: Contexts, Situations, and Events. En Ostrom, Elinor, Dietz, Tomas, Dolsak, Nives, Stern, Paul C., Stonich, Susan and Weber, Elker U. (eds.), *The Drama of the Commons*, Washington D.C.: National Academy Press, 2002, 370.

nean bezala, non osatzen duten zazpi unitate bakoitzak bere esparru pribatiboa eta erabakitzeko eskumena mantentzen zuen, nahiz eta gai amankomunak eta kompetentzia orokorrak kudeatzen zituen organo amankomun bat edo Haraneko Batzarra egon. Hau izango litzateke ere Enirio-Aralarko Batasunaren edota Gipuzkoa eta Arabako Partzuergo Nagusiaren kasua. Bukatzeko, badira «konfederalak» izan daitezkenak, unitate bakoitzak eskumen guztiak mantentzen baititu, organo bateratzaile egon ala ez egon, baina egonez gero unitateen eremutan eskua hartzeko ahalmena zuena, Lokiz Mendizerrateko bost eskualdetan gertatzen den bezala.

Ondasun komunalen pribatizazioa XVIII. mendetik aurrera berekiko ikuspegi ezkorren ondorengo bat izan zen: zenbait pentsalariak komunalak garapen ekonomikorako txarrak zirela hasi ziren esaten. Baina komunalak benetan al ziren eragozpen bat garapen ekonomikorako, edo, aldiz, ezinbesteko zutabea landa gizarteentzat? Oro har ez zirela jabego pribatua bezain etekingarria, baina laguntzen zutela landa gizarteetan berdintasuna bermatzen, talde txiroen bizirautea lortzen laguntzen baitzuten, esaten zen. Komunalek eta beren kudeaketa kolektiboak nekazaritzan eragin zitzaketen pizgarriez gainera, abeltzaintza sostengatzen laguntzen zuten, eta hau ezinbestekoa zen nekazaritzaren produktibitatearentzat, kontuan izanik garaiko egonkortasun teknologikoa. Bestalde, komunalak baliabide iturri aberatsa ziren nekazarien eta abeltzainen errentak eta aldi berean txiroenen elikadura osatzeko, merkatutik kanpoko zerbitzuei esker. Argi dago, komunalek lagundu zutela bake soziala bermatzen eta borroka eragozten; horren lekukorik argiena XIX. mendeko desamortizazioaren ondoriozko borroka eta gatazkak izan ziren, besteak beste, gerra karlistak, edo emigrazioa Amerikarantz. Gainera, kontuan eduki behar da komunalek oso etekingarriak zirela udalarentzat eta bertatik ateratako etekinei esker, udalek zerbitzuak demokratizatu eta gizarteari eskeintzen zizkiola, besteak beste, irakaskuntza, osasungintza edota azpiegiturak. Komunalen pribatizazioa udal finantzak kaltetu zituen eta, horren ondorioz, presio fiskala areagotu zen, txiroenak kaltetuz, beren bizi baldintzak okertuz. Azkenik, komunalak mendeetan zehar lagundu dute komunitateen identitate eta izakera eraikitzen eta garatzen, eta hau ere kaltetua gertatu zen desamortizazioarekin. Beraz, erakunde komunalek oreka mantentzeko eta arriskuak lausotzeko sistema izango litzake⁴.

Ondasun komunalak tokian tokiko komunitateek ustiatutako baliabideak dira, nahiz eta benetan esanahi anitzak eduki (mendi publikoak, kontzeju on-

---

⁴ BELTRÁN TAPIA, F.J., Common lands and economic development in Spain, *Revista de Historia Económica – Journal of Iberian and Latin American Economic History* 34, 1, 123-124 eta En torno al comunal en España: una agenda de investigación llena de retos y promesas. En *Colección de Documentos de Trabajo de la Sociedad de Estudios de Historia Agraria (DT-SEHA)*, 1804.

dasunak, auzokide mendiak edo Galiziako esku komuneko mendiak). Mendi hauek jabegoaren arabera, Estatua, udal edo auzokoenak izan daitezke. Hauekin batera, propioen ondasunak ditugu, zeinek ustiapen kolektiboa izan beharrean, errentan ematen zitzaizen partikularrei erakunde publikoen gastuei aurre egiteko (labeak, errotak, burdinolak, ostatuak, teileriak, mendiak, e.a.). Aldi berean, baliabide mota aldetik, ondasun komunalen barruan larreak, basoak eta lurso-roak aurki ditzakegu. Dena den, kontuan eduki behar da garaian ere mota eta sailkatze hauen mugak ez zeudela guztiz ondo definituak eta egunorokotasunak ezartzen zuela benetan bakoitzaren nondik norakoa. Ondasun komunalen erabilpena doan izan zen, behintzat, XVIII. mendera arte, baina horrek ez du esan nahi erabilera askea zenik, tokian tokiko udal ordenantzek arautzen baitzuten, batik bat XV. mendetik aurrera. Beraz, udal ordenantzek bazuten eragina komunalen eraginkortasunean, berdintasunean eta jasangarritasunean; arauak egoteak ez du esan nahi eranginkorrak zirenik eta funtzionamendu ona bermatua zegoenik⁵.

II. KONTZEJU LURRETATIK HERRI-LUR ETA PROPIOETARA: ERABILPEN KOMUNALAK ETA ERABILPEN BAKANDUAK

Jatorriari dagokionez, zaila da zehaztea. Egile batzuek diotenez, herri-lurrrak birkonkistaren garaian sortuko ziren. Hori Nafarroaren –eta agian Arabaren– kasuan onartu daiteke, baina nekez Gipuzkoa eta Bizkaiaren kasuan. Hasiara batetik komunalak kontzeju bati egokitutako lurrak izan ziren; kontzejua kokagune batean bizi ziren auzokide guztien batzarrak edo taldeak osatzen zuen: biztanleak izateaz gain, bertan bizitzeagatik eta komunitatearekiko betebeharrak betetzeagatik, zenbait eskubide ere bazituzten. Baina denborarekin, kontzeju horien administrazioa zabaltzen joan zen heinean eta hedakuntza demografikoarekin ordezkari-tza zailtzen joan ahala, kontzejuaren eta komunitatearen ordezkari-tza murrizten joan zen. Horrela, XI. eta XII. mendeetan gizatalde batzuk *universitas* bihurtu ziren, pertsonalitate iuridikoarekin, auzoko guztien batzarraren edo *kontzejuaren* ordezkari. Kasu horretan udal batzarretan ez zuten auzoko eta biztanle guztiek parte hartuko, baizik eta ordezkari batzuek. Beraz, azken pausua, kontzeju irekien ordezkari-tza, kontzeju itxi edo errejimenduak sortzea izan zen, hau da, *kontzejua* edo *udala* instituzionalizatzen joan zen, eta kontzeju lur edo komunal horiek banatzen joan ziren erabilpenaren arabera. Hortik aurrera eta Aro Garai-kidera arte, jabegoan eta kudeaketan ez ziren aldaketa gehiegi eman. Prozesu honek indar gehiago izan zuen hiribilduetan herri txikietan baino; azken hauetan kontzeju irekiaren nagusigoa ia gaurdaino mantendu da. Kontzeju lurren artean,

⁵ BELTRÁN TAPIA, F.J., *Common lands, op. cit.*, 116-117.

batzuk erabilpen komunalak izaten jarraituko zuten eta *herri-lurrak* edo berezko komunalak bezala kudeatuak, auzokide guztientzat, hau da, erabilpen komunala eta askea edo erdi askearekin, eta beste batzuk, bakandu eta indibidualizatu egin ziren, *propioak* edo *propioetako ondasunak* bezala, kontzejuarenak, erakunde bezala, bereak, propioak, bere gastu eta diru beharrei aurre egiteko. Beraz, XVI. mendetik aurrera ia kasu guztietan kontzeju lurrak, herri-lur edo komunaletan eta propioetan banandu ziren⁶.

Ustez, behintzat, herri-lurrak askeak izan ziren, baina pixkanaka bere erabilpena murrizten joan zen XIV. mendetik aurrera. Euskal kostaldean burdingintzaren eta ontzigintzaren, baina baita abeltzaintzaren eta nekazaritzaren beharrek ere, basoarekiko eta mendiekiko presioa areagotu zuten. Jarduera hauen eskaria bermatzeko astiro astiro erabilpen komunalak murriztu eta erabilpen indibidualak sortzen hasi ziren; herri-lurretan eremu bereziak erreserbatu ziren erabilpen horientzat, erabilpen komunaletik at. Aldi berean, XV. mendearen bukaeran eta XVI. mendearen hasieran, hedakuntza demografikoa zela eta herri-lurren zenbait zati saldu egin ziren eta bertan lursoroak eratu. Nafarroan, non burdingintzak eta ontzigintzak ez zuten hainbesteko indarririk izan eta non nekazaritza eta abeltzaintza nagusi ziren, kontzeju lurren erabilpen kolektiboa mantendu zen. Baina hemen ere ezberdintasun klimatikoek formula ezberdinak sortu zituzten: Mendian (Iparraldean) herri-lurrek bazka eta suegurren beharrak asetu zituzten eta Mediterranean isurialdean, non zerealak eta mahastiak nagusi ziren eta jatorrian herri-lurrak mortuz osatuak zeuden, bazka eta suegurra lortzeko edota luberrien erreserbak izan ziren. Zonalde honetan herri-lurren pribatizazioa luberrien eta nekazaritzaren bidez gauzatu zen⁷.

Beraz, kontzeju lurrak kontzeju bati dagozkion ondasunak dira, kontzeju herri bateko biztanle eta auzokideen elkartea ulertuta, noski. komunitateen okupazioaren zein erregeen dohaintza, erregeren edo jaurgoareen erosketaren ondorioz sortu zitezkeen. Kasu guztietan jabegoa auzokoen eta biztanleen komunitateari zegokion. Herri-lurrak kategoria ezberdinetan sailka daitezke ustia-

---

⁶ MONTESINOS LINARES, L., Tierras comunales en Navarra: de «bienes del común delos vecinos» a «montes de utilidad públicas». En Pascual Fernández José J. eta Escalera Reyes, Javier (koord.), *Re-construyendo el territorio: de las formas de apropiación local a la participación en las nuevas políticas públicas. Actas del XII Congreso de Antropología, «Lugares, Tiempos, Memorias. La Antropología Ibérica en el siglo XXI, León 6-9 septiembre 2011»*, León: FAAEE, 1715, NIETO, A., *Bienes comunales*, Madrid: Editorial Revista Privado, 1964, 315-318 eta ZABALZA SEGUÍN, A., Del concejo al municipio, *op. cit.*, 235-236.

⁷ SORIA SESÉ, L., Bienes comunales en Navarra y las Provincias vascas (siglos XVI-XVIII). En De Dios, Salustiano, Infante, Javier, Robledo, Ricardo eta Torijano, Eugenia (koord.), *Historia de la Propiedad en España. Bienes comunales, pasado y presente*, Madrid: Colegio de Registradores de la Propiedad y Mercantiles de España, 2002, 105-106.

ketaren eta erabilpenaren arabera. Ustiapenaren arabera, herri-lur horien artean lau eremu mota aurki ditzakegu: mendi komunalak, propioak, mortuak eta partzuergoak; eta erabilpenaren arabera hiru: nekazaritza-, abeltzaintza- edo baso-lurrak. **Mendi komunalak**, auzokoek aske ustiatu zezaketen eremuak ziren, hau da, ustiapen amankomunarekin. **Mendi propioak**, komunalak izandakoak, baina kontzejuaren edo udalaren ondarea izatera pasatutakoak, bere mantenuari zuzendutako alokairuan, errentan –publikoki enkantean jartzen ziren, udalarentzat dirusarrerak eskuratzearen– edo salmentan jarritako eremuak ziren, hau da, kanpotarrek ere bazuten aukera ustiatzeko, baina diru kopuru baten truke; beraz, erabilpen mugatuko eremuak ziren. Egia esan, komunalen eta propioen arteko aldea ez zen hain handia eta banaketa nahiko malgua zen: komunitateak berak erabakitzen zuen ondasun batzuk enkantean jarri ala ez; eremu bat propio bihurtuko zen enkantean jarritz gero, baina auzokoek ustiatzen bazuten, komuna-la zen. XIX. mendean, ordea, Estatu liberala saiatuko da alde hori sakontzen eta egonkortzen, eta horretarako propioen eremua zabaltzen joan zen, horiek izango baitziren desamortizazioa jasango zutenak. Bi **baldio** edo **mortu** mota zeuden: kontzeju mortuak, propioak balira bezala, hiribildu edo herri baten mugen barruan, betidanik ustiatutakoak; eta errege-mortuak, ustiapen komunalik gabe, erregearen menpekoak ziren, ez kontzejuarenak, nahiz eta inguruko herriek ustiatzeko pribilegioak eta baimenak jaso. Nafarroan, adibidez, horrelakoak izango ziren «Erregerena», «Legua Acotada» eta Aezkoa, momentu ezberdinetan eskuratutakoak Koroaren zenbait behar asetzeko; Erregerenean eta Aezkoan ez bezala, «Legua Acotada»-n Koroak erabilpena bakarrik izan zuen, ez jabegoa. Errege-mortu arruntak (Andia, Entzia, Urbasa eta Bardeak) Nafarroako erregeen ondarearen parte ziren eta, konkista gertatu zenean, Gaztelako erregearen eskuetara pasa ziren; bertan inguruko –kasu batzuetan urrutikoak ere– herriek eta auzokoek ustiatzeko baimena zuten, erregeari emandako serbitzuen truke. **Mendi komunitateak** edo **mendi amankomunak**, **partzuergoak**, komunitate edo kontzeju ezberdinen elkarren artean ustiatutako eremuak ziren, beraz, eremu horien jabegoa eta titulartasuna herri ezberdinena zen. Partaide bakoitzak eskubide berdinak zituen, baina salmentaren bat egiten zenean, guztien oneritsiarekin, lortutako etekinak proportzioan banatzen ziren suen arabera⁸.

Herri-lurren jabeak edo titularrak komunitate baten partaide guztiak dira, hau da, zatietan dira, baina bi baldintza bete behar dituzte. Lehendabizi, era-

---

⁸ NIETO, A., *Bienes comunales*, op. cit., 318, SORIA SESÉ, L., *Bienes comunales en Navarra*, op. cit., 108-109, VASSBERG, D., *La venta de tierras baldías. El comunitarismo agrario y la Corona de Castilla durante el siglo XVI*, Madrid: Servicio de Publicaciones Agrarias, 1983, 33 eta ZABALZA SEGUÍN, A., *Del concejo al municipio; la propiedad comunal en la Navarra moderna*, *Iura Vasconiae*, 1 (2004), 233.

bilpena komunitate horren gizabanakoarena izan behar da, ez erakundearena –propioetan gertatzen den bezala–. Bigarrenik, herri-lurra komunitateari lotuak mantendu behar dira, deuseztauek edota banaduak izan gabe⁹. Dena den komunitatearen baitan dago lur horien estatusa aldatzea, herri-lurretatik propioetara, hori bai pribatizatu gabe, baizik eta beren erabilpena bakanduz. Bi bide zeuden hori egiteko. Alde batetik, erregearen baimenarekin, erabilpen komuneko ondasunak propio bihurtu, pribatiboki ustiatuak izan zitezten, enkantearen bidez. Bigarrenik, ordenantza edo hitzarmenaren bidez, erabilpen kolektiboak murrizten ziren, komunalen zati baten banakako erabilpena sustatuz, luberriak eratze-ko, suegurra eskuratzeko edota egurra burdinolei edota ontzizingintzari zuzenduz. Sistema honen bidez, kontzejuek dirusarrerak lortzen zituzten eta horrela beren zorrei eta behar ekonomikoei aurre egin, komunitatearentzat zeharkako irabazia izanik. Baina aipatu dugun bezala, XV. mendearen bukaeran eta XVI. mendearen hasieran, XVII. mendearen hasieran, hiribildu titulua eskuratzeko, eta XVIII. mendean zehar Frantziar inbasioek eta gerrek sortutako gastuei aurre egiteko, kontzejuek beren herri-lurren status juridikoa aldatu zioten zenbait lurrei. Salmenta batzuk betirako egin ziren, lurra berreskuratzeko aukerarik gabe. Nafarroan, gehienetan, salmentak behin behinekoak izan ziren, kontzejuek «graziazko gutun» bat gordetzen baitzuten, bertan lurra berreskuratzeko epe bat ematen zutela, emandako diruaren truke. Gehienetan, saldu arren, kontzejuek komunitatearen zenbait erabilpen mantentzen zituzten. Egia da, nahiz eta hau aukera bat izan, kontzejuek gutxitan berreskuratzen zituztela horrela saldutako lurra. Besterentzeko beste sistema bat, euskal probintzietan oso erabilia, zentsuen ezartzea izan zen eta horretarako herri-lurra hipotekatu edo fidantza moduan ematen ziren; hauek XVII. mendean oso ohikoak izan ziren hiribildu nagusiengandik herrixkak beren hiribildutasuna eskuratzeko. Kasu batzuetan, kontzejua baino auzokoek izan ziren inorenganatzeko hori bideratu zutenak, legez edo legez kanpo. Auzokoek, indibidualki, herri-lurren zati bat hartu eta bereganatu egiten zuten, lur horiek luberrituz, lizentziarekin edo gabe, mugarriak mugituz edota zuhaitzak edo zuhaiztiak moztuz; denboraren poderioz eta preskripzioaren bidez egonkortuak, bere esku geratzen ziren¹⁰.

Nafarroan zein Araba, Bizkaia eta Gipuzkoan herri-lurra ustia zezaketenak auzokoak eta biztanleak ziren, hau da, herri batean etxea eduki eta bertan bizi zirenak. Herritik kanpo bizi ziren batzuk, auzokoak izan arren, bertan etxe bat izateagatik, ustiapenean zenbait muga edo baldintza zituzten eta ezin zuten

⁹ AYERBE IRIBAR, M.R., La Unión o Mancomunidad de Enirio y Aralar. Un caso modélico de montes comunales intervenidos por el Servicio Forestal de la Diputación de Gipuzkoa, *Boletín de la Real Sociedad Bascongada de Amigos del País*, LXI (2005-1), 6.

¹⁰ SORIA SESÉ, L., Bienes comunales en Navarra, *op. cit.*, 129-137.

auzoko-biztanle bezala ustiatu. Egia esan, herri bateko ondasun komunalak ustiatzeko parada ematen zuena etxea zen, orubea, ez bertan bizi ziren pertsonak; etxeke buruari ematen zitzaion, eta belaunaldiz belaunaldi jarauntsi bidez pasatzen zen aitarengandik semeengana¹¹. Horrela ikusten da, adibidez, Goizueta eta Orreagaren artean 1406an Anizlarrea eremuko larreak eta basoak ustiatzeko ezarritako hitzarmenean:

«... que cada uno de todos los vecinos et moradores de la dicha villa de Guoizueta que fuego mantienen et pagan pecha... los que a present son et los que en adelant seran poseores herederos et tenedores de las dichas casas de Guoizueta, et moradores en las dichas casas... pueda tener et mantener por toda Anizlarrea fuera de los vedados vacas con sus becerros....»¹².

Orubeak, hortaz, ematen zuen eskubideak eta eginbeharrak komunitate batean, eta hori garbi geratu zen XVIII. mendean zenbait erabilpenen banaketa eta monetarizazioa ezarri zenean, aurrerago aipatuko den bezala: eskubideak baserri eta etxeei zegozkien, ez pertsoneri. Auzokotasunaren baldintzarekin komunitateak populaketa eta baliabideen arteko oreka mantentzen saiatzen ziren, herri ondasunen gainesplotazioa ekidin ahal izateko. Planteamendu hauen malgutasuna populaketa dentsitatearen baitan egongo zen. Hori horrela, Erriberan baldintzen malgutasuna handiago izan zen iparraldean baino, kontuan izanik han udalek bazutela herri-lurren zabalera handiagoa eta lantzeko lur gehiago. Baina, kontuan eduki behar da Gipuzkoa eta Bizkaian XVI. mendetik aurrera bertan jaiotakoak kapareak zirela, nahiz eta zergak ordaindu¹³. Hori ere Nafarroako zenbait haranetan eta hiribilduetan ematen zen XIV. mendetik, baina ez beste batzuetan, non kapareak petxeroekin batera bizi ziren. Auzoko izateaz gainera, biztanlea izatearena gehien bat bertan bizi ez zirenen aurrean gogorarazten zen. Herri bateko auzoko izateko baldintzak gogortzen joan ziren denborarekin, eta XVII. mendean, adibidez, besteak beste, etxe bat edukitzea eta bertan gutxienez hamar urtez biziitzea, herrian ondasunak edukitzea eta bertara eskondua egotea eskatzen zen¹⁴. Baina, esan bezala, kaparetasun unibertuala indarrean zegoen lekuetan, herri batean bizi ziren biztanleak, nahiz eta oraindik auzokoak ez izan, hamar urte bete arte, bazuten aukera mendi komunalak ustiatzeko, kaparetasun froga edo titulua aurkeztuta, auzoko baten zerbitzura edo morroi bezala

¹¹ OTAEGUI ARIZMENDI, A., Los aprovechamientos comunales en Guipúzcoa a fines del siglo XVIII, *Documents D'Anàlisi Geografica*, 16 (1990), 40.

¹² PERURENA, P., *Goizuetako dokumentu zaharrak (1324-1918)*, Iruñea: Pamiela, 2017, 29.

¹³ SORIA SESÉ, L., La Hidalguía Universal, *Iura vasconiae: revista de derecho histórico y autonómico de Vasconia*, 3 (2006), 283-316.

¹⁴ ARAGÓN RUANO, Á., «Con casa, familia y domicilio». Mercaderes extranjeros en Guipúzcoa durante la Edad Moderna, *Studia Histórica*, 31 (2009), 169-183 eta Archivo General de Gipuzkoa, CO ECI 1273 eta CO UCI 703.

aritzuz edota bertako baten etxean errentan biziz –garaiko babes, adiskidetasun eta ahaidetasun sareek eta «ekonomia moralaren» baloreek eta ohiturek laguntzen zieten eskubide gabekoei ustiaketa lortzen–; hori da, adibidez, merkataritza atzerritar askori gertatu zitzaiona Gipuzkoako edo Bizkaiko kaltetan edota Iparraldetik Hegoaldera etorritako artzain, teilagile, morroi edo soldatapekoei. Are gehiago, XVIII. mendearren bigarren erditik aurrera zenbait lekuetan auzokoa izateko bertan bizitzearekin nahikoa zela hasi ziren onartzen eta horrela zenbait maizter auzoko kontsiderazioa lortu zuten, hori bai, eskubide politikorik gabe, baina bai komunalen ustiaketa eskubideak. Arestian aipatutako Goizuetaren kasuan ere, herriak 1406an oraindik ez zuen kaparetasun pribilegioa eskuratu eta, beraz, herriko etxe baten jabea izateagatik eta bertan bizitzeagatik petxero guztiek ordaintzen zituzten petxak edo zergak, eta horrek auzokotasuna ematen zien eta komunalak ustiatzeko aukera. Kaparetasuna eskuratu ondoren ere zergak ordaintzen jarraitu zuten, baina XVIII. mendean kapareak salbuestuak zeuden ejertzitoaren errekrutatzetik, ez ordea maizterrak zirenak edota kaparetasuna frogatua ez zeukatenak¹⁵.

Taula 1. Kaparetasun pribilegioak Nafarroan¹⁶

Lekua	Urtea
Larraun Harana	1397
Baztan Harana	1440
Aezkoa Harana	1462
Saraitzu Harana	1469
Bortziri Bertizarana	1492
Lumbier	1391
Aoiz	1424
Alli Iribas	1455
Gollano	1476
Errazkin Intza Betelu	1507
Erronkari Harana	1527
Lana Harana	1665

¹⁵ GONZÁLEZ DIOS, E., Las comunidades rurales guipuzcoanas durante la Edad Moderna. En Pérez Álvarez, María José eta Rubio Pérez, Laureano M. (ed.), *Campo y campesinos en la España Moderna. Culturas políticas en el mundo hispano*, León: Fundación Española de Historia Moderna, 2012, 735-739, OTAEGUI ARIZMENDI, A., Los aprovechamientos comunales, *op. cit.*, 40 eta PERURENA, P., *Goizuetako dokumentu*, *op. cit.*, 223-241.

¹⁶ MENÉNDEZ PIDAL DE NAVASCUÉS, F., *La nobleza en España: ideas, estructuras, historia*, Madrid: Fundación Cultural de la Nobleza Española, 2008, 307-308.

Erdiko Nafarroa eta Erriberarekin alderatuz, iparraldean, auzokidetasuna eskuratzeko baldintzak gogorragoak ziren eta herri-lurren ustiapena arautuagoa zegoen, kalkulatu zenbat abelburu bazka zezaketen urtero. Oro har, Nafarroan populaketarekiko menpe hertsia ezarri zen, famili berrien kokatzea debekatu eta soberakinei emigrazioaren edo ezkongabetasunaren bide bakarra erakutsiz. Beraz, herri batean baldintza zehatzetako etxea zuten guztiek, maila berdinean zuten eskubidea herri-lurra ustiatzeko. Horrekin lotuta, arazo berriak sortu ziren, batez ere XVII. mendearen erditik aurrera –Hego Euskal Herri osoan, ikusi dugun moduan, batez ere, Frantziako Erregearen menpekoekin, garai hartako egoera politikoaren ondorioz–, kanpotar batzuek, auzotarrak izanik, herrian etxea baitzuten, beste leku batean bizi ziren. Udalek ez zuten jakin nola aritu eta zer erabaki presioa areagotzen zen momentuetan kanpoko auzotarren eskubideak ez baitzeuden batere zehaztuak; normalean, kanpoko auzokoei diru gehiago eskatzen zitzaaien mendi ustiapenengatik edo kopuru txikiagoak jasotzen zizuten natur baliabideen banaketan. Gainera, Nafarroaren kasuan, non –ikusi dugun bezala– zergadunak eta kapareak ezberdintzen ziren, erabilpen berdintasuna bermatzen zen, kapareen kasuan ezik, hauek portzio bikoitza baitzuten. Salbuespenak salbuespen, badira kasuak zeinetan hiribildu batek auzotarrak ez ziren aldameneko herrian bizi ziren baserritarrekin akordioetara ailegatzen zen, auzotarren eskubide berdinak izan zitzaaten mendi ustiaketan¹⁷.

III. KOMUNALAK: PRIBATIZAZIOAREN AURKAKO BORROKA

Jatorrian, komunalen erabilpena askea zen eta haranetako komunitateen esku zegoen. Dakigunez, Hegoaldean lurraldea haranetan antolatzen zen, eta haran bakoitzeko komunitateek zuten ondasun horien titulartasuna, beraz, garai hartan mendi eta baliabide horien titulartasuna haranetako kontzejuetan zetzan –kontzejua haraneko biztanleen batzarra ulertuta–. Haran horiek zatitzen eta bertan beste populaketa erakunde batzuk sortzen joan ziren heinean, haraneko komunalak zatitzen joan ziren. Horren adibidea Leintzeko Harana du. 1280an Alfontso Xak Arrasateko auzoko eta biztanleei Leintz Haraneko Erregereneko mendien, belardien eta uren erabilpena eman zien pribilegio baten bidez, baina haraneko kapareak kexu azaldu ziren, ordurarte erabilpen horiek bereak baitziren. Beraz, hasiera batean komunalen titulartasuna haraneko auzoko eta biztanleena zen, baina hiribilduak sortu zirenean, kasu gehienetan haran horiek

---

¹⁷ ARAGÓN RUANO, Á., *El bosque guipuzcoano en la Edad Moderna: aprovechamiento, ordenamiento y conflictividad*, Donostia: Aranzadi Zientzia Elkarte, 2000, 133 eta ZABALZA SEGUÍN, A., *Del concejo al municipio*, *op. cit.*, 238-240 eta 245, 248-249.

bereganatuz eta haien jurisdikzioa eskuratuz –edo behintzat zati bat–, erregeek hiribilduko auzokoei eta biztanleei emango zieten. Beraz, ziurrenik –eta hau hipotesi hutsa da–, XIII. mendera arte haran bakoitza, lurraldearen antolaketa unitate moduan, eta bertan bizi zirenak beren mendi eta basoen titularrak ziren, eta kanpokoek edota beste haranetakoek ez zuten baimenik horiek ustiatzeko, harik eta haran bateko komunitateetako baimena eskuratu arte. Hortik dator, hain zuzen ere, jada XI. mendean aurkitzen dugun «eguzkitik eguzkirako» bazka baimena atzeritarrentzat edo haran bateko abeltzainak beste haran bateko bazkak eta larreak ustiatzeko baimena. Hau da, egunsentian beren etxeetatik atera aldameneko haraneko larreak ustiatzera eta beren etxeetara bueltatu ilunabarrean; hiribilduak sortu zirenean sistema bera mantendu zen, orain haranen artean izan beharrean herrien artean. Muga hori gainditzeko, hain zuzen ere, sarobeak edo kortak, hau da, komunal horietan egindako pribatizazioak sortu ziren. Sarobe horietan, normalean mendi egi eta tontorretatik gertu zeudenak, abereak edukita jabeek aukera handiagoa zuten komunitate bateko komunaletako belardi eta larre gehiago ustiatzeko; ez zen gauza bera izango haraneko azpi azpitik atera eta haraneko egietara bazkatzera joatea edota komunaletan bertan egon eta gaua eman, eta handik eguzkitik eguzkira larreak ustiatu. Horrexegatik, XI. eta XV. mendeen artean, abelgorriekin lotuta, garaiko botereen esku egon ziren (Erregea, monasterioak, jauntxoak eta Ahaide Nagusiak). Beraz, hiribilduak sortu zirenean, haranetako kapareen erabilpen eta ustiaketa eskubideak kaltetuak izan ziren, mendien titulartasuna eta erabilpena hiribilduko auzoko eta biztanleetara pasa baitzen. Hori dela eta zenbait auzi eta talka sortu ziren, hitzarmenak eta akordioak sinatzera behartuz¹⁸.

Hiribilduak sortu zirenean erregeek jurisdikzio eta lurralde bat egokitu zizkioten, orohar aurreko haranetakoa. Beraz, hortik aurrera baliabide komunal horiek hiribildua beraren eta bere kontzejuaren esku geratu ziren. Dena den, ia XIV.-XVI. mendeetara arte lurralde eta jurisdikzio horien mugak ez ziren zehaztuak izango. Hortaz baliatuz, Ahaide Nagusiek, jauntxoek, partikularrek eta baita beste hiribilduek ere zenbait lur eta erabilpen eureganatu zituzten. Haatik, Estatu modernoaren eraketaren kontestuan hiribilduak ere indartzen eta sendotzen joan ziren XIV.-XV. mendeetatik aurrera. Horren ondorioetako bat hiribilduen lurraldearen definizioa izango da, batik bat mugarriztearen bidez; hiribilduek beren mugak zehaztu zituzten mugarrien bidez eta urtero alkateak eta zinegotziek beren mugak bisitatzera behartuak zeuden. Kontestu horretan hiribilduak aipatutako inorenganaturako erabilpen eta lur horiek berreskuratzen hasi ziren

---

¹⁸ ARAGÓN RUANO, Á., Las comunidades de montes en Guipúzcoa en el tránsito del Medioevo a la Edad Moderna, *Revista de Historia Moderna*, 26 (2008), 256.

jauntxo, partikular, Ahaide Nagusi edo monastegiengandik. Horretarako, auziez edo akordioez gain, hiribilduek, erregeen laguntzarekin, tresna paregabea sortu zuten: udal ordenantzak¹⁹.

Udal ordenantzek, besteak beste, baliabide komunalen erabilpen askea mugatu eta ustiatzeko baimena ezartzeaz gain, udal mendiak zatitu egin zituzten, komunalak eta propioak sortuz. Komunal horietan, adibidez, abereak bazkatzeko, etxeetako suegurra, abereen oheak egiteko, lursoroak ongarrizko edota karobiak elikatzeko behar zuten orbela, iratzea eta otea biltzeko aukera zuten. Baina esan bezala, erabilpen horietaz gozatzeko XIV.-XV. mendetik aurrera, udalei eskatuta, baimenak eskuratu behar izan ziren. Egia esan kontzejuak itxi heinean, hau da, kontzeju irekitik kontzeju itxi eta errejimenduetara igaro ahala, natur baliabide horiek tokian tokiko ahaldunen esku geratzen hasi ziren, eurak monopolizatu baitzuten udal boterea eta eurak baitziren burdinolen, ontziolen, elien (*busto*) eta abelgorri taldeen jabeak. Beraz, tokian toki indar ekonomikoa zutenek udalak beren menpe jarri zituzten, hauen natur baliabideak menpean jartzeko eta horrela bere jabegoko jarduerak behar zuten erregai edo material beharra asetzeko.

Prozesu hau areagotzen joan zen mendez mendez, baina XVIII. mendetik aurrera, aurrerapausoak izan zituen. Mende horretan, ordurarte doan izan ziren erabilpen komunal batzuk, lehenbizi, banatzen eta, geroago, monetarizatzen hasi ziren. XVIII. mendean zehar, hedakuntza demografikoak eragindako basoen atzerapena eta luberrien ondorioz, natur ongarrien eskaria handitu egin zen; legez kanpoko jarduerak eta eskasiaren aurrean udalak erabilpen horiek (orbela, iratzea eta otea ongari bezala, eta suegurra erregai bezala erabiltzen ziren) banatzen hasi ziren, proportzioa bilatuz, hau da, baserri bakoitzari kopuru bat banatuz, normalean, biztanle edo suen arabera. Hasiera batean, banaketa hauek doan izan ziren, baina denborarekin, XVII. mendetik aurrera leku batzuetan eta XVIII. mendean zehar gehienetan, monetarizatu egin ziren. Gainera eskatutako tasa horiek igotzen joan ziren apurka-apurka. Kasu askotan, XVIII. mendean suegurarako egokitutako eremuak komunalak izatetik propioak izatera igaro ziren. Esan bezala, kontzeju ondasunen jabetzea eta erabilpen komunalen murrizketa epe luzeko prozesua izan zen XIV. mendetik XIX. mendera arte, bi bidetik: aldaxka, mintegi eta banatutako suegurra, orbela, iratze eta ote zatien eskuratze partikularra, eta zorrak kitatzeko udal basoen jabegoaren ematea, lehenbizi komunalak propio bihurtuz, azkenean ondasun partikularrak bihurtzeko. Besterantze prozesu honen aurrean auzokoen eta biztanleen erantzuna transgresioa izan zen: legez kanpoko suegur mozketak, egur mozketak, eta gaztain, orbela, otea

---

¹⁹ *Ibidem*, 257-260.

edo iratze lapurketa areagotzen joan ziren, bere gorena XVIII. mendean zehar eta XIX. mendearen hasieran gertatu zela²⁰.

Nafarroaren kasuan, herri-lurren jabegoa aniztasun handia zeukan eta kasu ezberdinak aurki daitezke. Adibidez, Baztango Haranean hamalau herrixka osatzen zuten udal bakarra dugu: herrixkek ez zuten herri-lurrik, haranarenak baitziren. Bere aldetik, Erronkarin zazpi udalek osatzen zuten harana eta bakoitzak bere herri-lurrak zituen, baina haranak ere bereak zituen Frantziarekiko mugan, zazpi udalek ustiatu zitzaizketenak. Mendi horiek, batik bat abereak bazkatzeko erabiltzen zirenak, Haraneko Batzarrak kudeatzen zituen. Aurre Pirinioan ohi-koena udala osatzen zuten haranak ziren: bertan herrixkak edo kontzejuak biltzen ziren beren herri-lur propioekin; beraz, haranek ez zuten herri-lurrik, nahiz eta zenbait salbuespen egon, Anue eta Ultzama haranetan gertatzen zen lez. Haranetako Batzarrak, hain zuzen ere, belardiak eta abereen bazka kudeatzeko sortu ziren; herri-lur gabeko Haran Batzarretan, herrixketako edo kontzejuetako ordezkarien kopurua murrizten joan zen eta azkenean desagertu egin ziren edota testigantza-betebehar hutsa izan zuten²¹.

Adibide moduan, agian kasurik konplexuenetako bat, baina aldi berean adierazkorrenetako, Erronkari Haranekoa da. 1345ean hiribilduetako 50 ordezkariak sinatu zuten Erronkariko Haranaren Batasuna, bertako abeltzainen eta nekazarien arteko gatazkari konponbidea emateko. Ondorioz, abeltzainek bazka zezaketen lursoroetan, uzta jaso ondoren, eta nekazariak ganaduen zimaurraz baliatzen ziren. Hiribilduen eremu propioak (*dezmarios*) erabilpen komunaleko eremuengandik bereizten ziren. Larreak herrien inguruan kokatzen ziren, hiribilduko erakundeek menpean eta kudeaketan. Larre hauek herriko aberetaldeek (*casalencos*) ustiatzen zituzten iraila eta maiatza artean, edo errentan jartzen ziren kanpoko ganaduentzat (*herbagantes*) maiatza eta azaroa-urtarrila artean (*vedados*). Hirugarren aukera izan zitekeen erreserbatzea lan abereentzat (idiak, behorrak, zaldiak) (*saias, boyerales*). Lur hauek haraneko ganaduentzat irekitzen ziren urteko zenbait garaietan. Gauza bera gertatzen zen goi mendietako larrekin (*deques* eta *puertos rasos*) zenbait denbora mugekin. Haraneko ondasun komunalen kudeaketa bi mailatan garatzen zen. Kontzeju bakoitzak, auzokoen batzarra izanik, paper legegile eta aholkularia zuen, eta alkateak eta erregidoreek ejekutiboa eta judiziala, beste maila baxugoko kargu batzuek (zainak, baileak, e.a.) lagunduta, besteak beste mugak zaindu eta mugarritzeko, lege apurketak

²⁰ ARAGÓN RUANO, Á., *El bosque guipuzcoano*, *op. cit.*, 91-97, Erronkari Haraneko Batzarraren Artxiboa, Kaja 021, 22, 1757 eta OTAEGUI ARIZMENDI, A., *Los aprovechamientos comunales*, *op. cit.*, 47-50.

²¹ ZABALA SEGUÍN, A., *Del Concejo al municipio*, *op. cit.*, 237.

aurkitu eta penalizatu, e.a. Haraneko Batzar Nagusiak, zazpi hiribilduetako ordezkariak osatuta, betebeharrak legislatiboak zituen, batik bat, zehazteko noiz ireki ustiapen komunaleko lurrak²².

IV. PROPIOAK: UDALEN ALTXORRA ETA PRIBATIZAZIORAKO AZKENAURREKO PAUSUA

Auzokoen eta biztanleen zati batek bakarrik, kanpotarrekin batera, zeukan ustiatzeko aukera, hori bai diru kopuru baten truke. Beraz, hauen kasuan erabilpena ez zen askea eta doan, eta udalek bertako baso ekoizpenak enkantean saltzen zituzten edota erabilpena errentan jarri; menpea eta jabegoa udalena izaten jarraitzen zuen, baina erabilpena murriztua eta mugatua zegoen. Eredu honen barruan sartu daitezke mugarritutako zenbait angio eta *isasi*. *Olaparteak* edo *olabasoak* XVI. mendetik aurrera burdinolei egokitutako baso zatiak ziren. *Ondazilegiak* udalek auzokoei zuzentzeko emandako lurrak ziren: jabegoa udalarena zen, baina auzokoentzat erabilpen askea (egurra, hostoak, fruituak), hau da, jabetza lurretik eta hegalduratik bereizia. Dena den, denborarekin erabilpen aske hori murrizten joan zen eta monetarizatzen, beste erabilpenekin ikusi den moduan. Ondazilegi hauek tokian toki formula ezberdina zituzten: ipinogiak, maraizko gaztainondoak edo gaztainondo ondazilegiak edota ostabasoak. *Ipinogiak* 541 posturako lurrak ziren, baserrien ondoan, 200 zuzentzeko, egurra, hostoak eta gaztainaren truke, baina iratzea eta otea eta abereen bazka komunala zen auzokide guztientzat; eta *maraizko gaztainondoak* edo *gaztainondo ondazilegiak* udalaren baimenarekin landatutako gaztainondoak ziren, bertatik egurra, hostoa eta gaztaina erabiltzeko baimenarekin. Hauen jatorria kasu gehienetan berdina da: XV. mendean zehar eta XVI. mendearen hasieran partikularrek komunaletan landatutako gaztainondoen jabegoa aldarrikatzen dute udalek XVI. mendean zehar eta, azkenean, erabilpenaren truke diru kopuru bat ezartzen diete erabilpenagatik, jabegoa udalan jarraitzen duelarik. *Ostabasoak* baserriarren artean banatutako suegur (15 karga ikatz) eta hosto ziren; baserri bakoitzari 3 urteetan landatu beharreko 300 haritz egokitzen zitzaizkion. Ostabaso egokitua zuen baserriak ezin zuen *isasirako* –suegurra mozteko eremua, Bizkaian *egurça* edo *egurbidea* izena hartzen zuena– eskubidea erabili²³.

²² LANA BERASAIN, J.M. eta LABORDA PEMÁN, M., El anidamiento institucional, *op. cit.*, 14-18.

²³ ARAGÓN RUANO, Á., *El bosque guipuzcoano*, *op. cit.*, 43-45. GOGESKOETXEA ARRIEN, A. Los montes proindivisos en Vizcaya, *Lurralde*, 22 (1999), 299-322 eta KARRERA EGIALDE, M.M., *La propiedad separada del suelo y del vuelo: los terrenos «ondazilegi»*, Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia, 2002, 18-23.

Dena den, XVIII. eta XIX. mendeetan propio hauek besterendu egin ziren eta bertan izatez egiten ziren erabilpenak aprobetxatuta legezko jabegoa baliatu zuten. Askotan udalek beren zorrak kitatzeko horrelako erabilpenak baimentzen zizkieten diru zor zieten pertsoneri; hauek denborarekin lur horien jabe bezala arituko ziren izatez («de facto»), eta gero legez («de derecho») jabego hori legeztatzen bukatuko zuten; noski pertsona horiek tokian tokiko dirudunak eta ahaldunak ziren, kontzejuko partaideak edo modu batean edo bestean botere ekonomiko eta politikoarekin lotuak. XVIII. mendean zenbait ahotsek ondazilegiei buruz, azkenean, XIX. mendean gertatuko zenaz, ohartarazi zuten: epe luzean, lurraren jabegoa udalarena zela ahaztu eta landatzaileak beretzat hartuko zuen. Hori gertatu zitzaion Bizkaia, Gipuzkoa, Araba edota Nafarra Atlantikoko herri askori, non kontzejuko karguek eta kontzeju auzokoek beren esku hartu zituzten. Egia esan, Komunalen salmentak edo desamortizazioak, normalean udalaren zorrei eta behar ekonomikoei aurre egiteko, hiru momentu nagusi izan zituzten: XVI. mendearen hasiera, XVII. mendeko herrixken burujabetasuna eta XVIII. eta XIX. mendeko gerren ondoriozko hondamendia. XVI. mendearen hasieran euskal udalek herri-lurren zatiak saldu zituzten bere behar ekonomikoei aurre egiteko: kasu gehienetan herri-lurren aldamenean lurra zituzten jabeek saldu zitzaizkien, askotan, aurretik, udal ordenantzak ezarri baino lehen, jada okupatuak edo usurpatuak zituztenak; azken batean, udalek egin zutena ordurarte legez kanpoko egoera bat legeztatzea izan zen, ordainketa baten truke. XVII. mendean, Tolosa, Segura edo Ordiziako herrixkek –XIV. mendetik bertan auzotua zeudenak– burujabetasuna eskuratu zuten Koroari diru kopuru bat ordaintzearen truke –25 dukat auzoko–. Bertatik sortutako zorrak kitatzeko sistema ezberdinak ezarri ziren, besteak beste, udal lurren saltzea. Horretarako hiribildu berri horiek baimena eskatu zioten erregeari. Erosleak, kasu askotan, saldutako mendien inguruko baserri jabeak eta kontzeju auzokoak ziren. Hau da, ordurarte komunalak izandako eremuak pribatizatuak geratu ziren, hori bai, ganaduarentzat igarobidea libre utziz. Bukatzeko, XVIII. eta XIX. mendeen bitartean, erakitako bide berriek eta obra publikoek (udaletxeak, kanpandorreak, garbitokiak, eskolak, e.a.), udal burokraziaren zalbaltzeak (irakasleak, organista, basozainak, herri sindikoak, udaltzainak, e.a.) eta gerrek (Konbentzio Gerra, Independentzia Gerra eta Gerra Karlistak) sortutako gastuei aurre egiteko. komunalak kaltetuko zituzten zenbait neurri hasi ziren hartzen. Hasteko, ordurarte banaezinak izan ziren herrien arteko partzuergo eta prokomunak banatzen hasi ziren. Bukatzeko, desamortizazioak eta inoreganatzeak burutu ziren. Independentzia gerra eta Frantziar okupazioaren garaian partikular askok autoritate edo botere eza aprobetxatuz komunal eremu asko eurenganatu zituzten eta lurralde erankundeek legeztatu Fernando VIIak bueltatu baino lehen edo bere erregetzan –Gipuzkoan 1813an eta Nafarroan 1818an–. Egia esan, desamortizazioak XVIII. mendean

hasi eta XIX. mendearen erdian burutu ziren, Madozeko desamortizazioarekin. Horren ondorioz, Hego Euskal Herriko komunalek XVIII. menderarte lurraldearen %80-88 inguru osatzen bazuten ere, XIX. mendearen bukaerarako, eta egun horretan darraite, %13-67 bitartean kokatu ziren, lurraldez lurralde²⁴.

Taula 2. Hego Euskal Herriko Komunalen egungo azalera²⁵

Lurraldea	Probintzia azalera (Ha.)	Komunalen azalera (Ha.)	Probintziaren azalarekiko %a
Araba	303.725	152.698	50,2
Gipuzkoa	197.748	33.452	16,9
Bizkaia	221.723	39.673	17,8
Nafarroa	1.039.100	415.640	41

Desamortazioak –eklesiastikoa zein zibila–, 3. taulan ikus daitekeen bezala, eragin gehiago izan zuen Nafarroan euskal probintzietan baino, ikusiko dugun bezala, batik bat, hegoaldean. Egungo Euskal Erkidegoko lurraldeen artean, aldiz, Araba izan zen salmenta handienak egin eta etekin handienak izan zituen (% 0,39), noski nekazaritzak zeukan lur beharra asetzeko. Bizkaian (%0,22) eta Gipuzkoan (%0,21), berriz, salmentak nahiko txikiak izan ziren. Kasu honetan, kontuan eduki behar da bi hauetan salmenta handienak 1764-1814 bitartean gertatu zirela, beraz, besteetan ez bezala, Gipuzkoan eta Bizkaian desamortizazioa aspalditik zetorren, horregatik udal ondasunei zegozkien Madozen dekretua –Mendizabalena ondasun eklesiastikoei zegozkien– ezarri zenean, ez ziren saltzeko lur asko geratzen eta, ondorioz, ez zuen eragin ekonomiko handirik izan: 1764-1808 bitartean Gipuzkoako 79 herrietatik 33k egin zituzten salmentak eta 1808-1814 bitartean 14.000-19.000 Ha. bitartean saldu ziren, hau da, Gipuzkoako lur azalera osoaren %10,3a –guztira, 1764-1814 bitartean 9.991 lursail saldu eta 31.156.400 belloizko errealek lortu ziren–. Gainera atzerapenarekin aplikatu

²⁴ ARAGÓN RUANO, Á., *El bosque guipuzcoano*, op. cit., 91-94 eta Las comunidades de montes, op. cit., 264, eta Archivo General de Navarra, Montes, Legajo 2, Carpeta 23.

²⁵ IRIARTE GOÑI, I., *Bienes comunales y capitalismo agrario en Navarra 1855-1935*, Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, 1996, 58-59 eta Los montes públicos y los bienes comunales de Navarra entre 1855 y 1935, *Centro de Estudios de la Merindad de Tudela*, 7 (1995), 78-79, RUIZ URRESTARAZU, E., La distribución de los terrenos comunales en Alava, *Lurralde*, 8 (1985), 189-196, URRUELA GARAYO, J.M., Las comunidades de montes en Alava, *Narria: Estudios de artes y costumbres populares*, 53-54, 1991, 20, URZAINKI MIKELEIZ, A., Los montes públicos guipuzcoanos, *Lurralde*, 10 (1987), 175-184, www.nekanet.net/Naturaleza/marco/propiedad.htm (2018ko urriaren 12an kontsultatua) eta ZABALZA SEGUÍN, A., Del concejo al municipio; la propiedad comunal en la Navarra moderna, *Iura Vasconiae*, 1 (2004), 232.

zen, Foru Aldundien kontrakoagatik, batik bat, Bizkaiaren kasuan; hiru Diputazioen oneritsirik gabe, Pascual Madozek legea bere kabuz aplikatu zuen 1855ko azaroan, arazo handirik gabe Araban eta Gipuzkoan, baina ez Bizkaian, non udalen dimisioak gertatu ziren. Baina gobernu aldaketak prozesua atzeratu egin zuen 1862ra arte, eta ordurako Diputazioek desamortizazioa kontrolatzea lortu zuten, desamortizatutako ondasunen salmentarako batzarrak menperatuz²⁶.

Taula 3. Desamortizazioa Hego Euskal Herrian (1836-1895)²⁷

Erkidegoa	Azalera Km ²	%	Saldutako Lursailak	Salmenten balioa (errealak)	%
Nafarroa	10.421	2,1	7.498	123.262	1,09
Araba/Bizkaia/Gipuzkoa	7.261	1,4	2.474	69.898	0,61
Espainia	504.750	100,00	621.584	11.308.938	100,00

XIX. mendean zehar, Araban, Bizkaian eta Gipuzkoan –Nafarroan ere– Aldundiek baso publikoen ardurarekin jarraitu zuten, 1833. urteko Espainiar Mendi legeek ez baitzuten eraginik izan –Kanariar eta Balear Uharteak, Araba, Bizkaia, Gipuzkoa eta Nafarroa salbuestuak izan ziren–, 1936. urtera arte. XX. gizaldiaren hasieran Baso Zerbitzuak sortu ziren Aldundien eskutik, 1902. urtean Gipuzkoan eta 1916an Bizkaian, mendi-lurak zaintzeko eta basoberritzeko. 1936. urteko Guda Zibilaren ostean, Arabak, Frankoren errejimenari eskainitako laguntzarengatik, Bizkaia eta Gipuzkoak baino autonomi handiagoa izan zuen mendi antolaketan. 1937. urtean Bizkaiko eta Gipuzkoako Baso Zerbitzuak Estatura pasatu ziren. Demokrazia garaian, 1985. urtean, Euskal Au-

²⁶ GARAYO URRUELA, J.M., Los montes del País Vasco (1833-1935), *Agricultura y Sociedad*, 65 (1992), 133-135, MUTILOA POZA, J., *Desamortización, Fueros y Pronunciamientos en Álava en el siglo XIX*, Vitoria: Diputación Foral de Álava, 1975, 183-190, *Guipúzcoa en el siglo XIX. (Guerras, Desamortización y Fueros)*, Donostia: Gipuzkoako Aurrezki Kutxa Probintziala, 1982, 476-484 eta *La desamortización en Vizcaya*, Bilbao: Caja de Ahorros Vizcaína, 1984, 257-292, OTAEGUI ARIZMENDI, A., Las ventas de bienes concejiles en la provincia de Guipúzcoa durante la Guerra de la Independencia. En González Portilla, Manuel et al., *Industrialización y Nacionalismo. Análisis comparativo. I Coloquio Vasco-Catalán de Historia*, Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, 1985, 295-299 eta *Gerra eta hazienda lokalaren krisia: Udal Ondasunen eta Propioen salmentak Gipuzkoan 1764-1814*, 1991, 22-26, 40-53 eta 95-96, SÁNCHEZ GÓMEZ, M.A., La desamortización en el norte de España. En García Merino, Luis Vicente, González Pellejero, Raquel, Sierra Álvarez, José María, Fuente Prieto, Rosario (komp.), *Los espacios rurales cantábricos y su evolución*, Santander: Universidad de Cantabria, 1990, 191-197 eta SIMÓN SÁNCHEZ, F. *La desamortización española del siglo XIX*, Madrid: Instituto de Estudios Fiscales, 1973, 158-159, 238 y 239 eta *La desamortización española del siglo XIX. Papeles de economía española*, 20 (1984), 85 eta 98.

²⁷ CARRERAS, A. eta TAFUNELL, X. (koord.), *Estadísticas históricas de España. Siglos XIX -XX*, Vol. I. Bilbao. Fundación BBVA, 2005, 292.

tonomi Erkidogoko Foru Aldundiek basoarekiko konpetentziak berreskuratu zituzten Foru Mendi Arau berriei esker: Araba 1986ko utzailaren 4an, Bizkaia 1994ko ekainaren 2an eta Gipuzkoa 1994ko uztailaren 8an. 1994tik aurrera arau eta aldundien kudeaketa Eusko Jaurlaritzak ezarritako Euskadiko Baso Plangintzaren (1994-2030) menpe geratu ziren²⁸.

Nafarroaren kasuak, beraz, azalpen berezia behar du. Dakigun moduan, Nafarroa eremu klimatiko ezberdinak ditu eta horrek badu eragina herri-lurren zabaleran. Mendian, hau da, Pirinioetan eta Nafarroa Atlantikoan herri-lurrek bere zabalera eta ehuneko handienak zituzten; bertan ezinbestekoak ziren abeltzaintza eta baso ustiapenerako. Mendi Kantabrikoan eremu horiek belardiz eta irasailez josita zeuden, gaztainondo, sagasti eta basoekin batera, giza elikadura osatuz. Aurre Pirinioan antzeko baldintzak zituzten, mendebaldetik ekialderantz lausotuz. Erdiko Nafarroan, transiziozko eredia dugu, belardiak eta herri-lurrak urriagoak ziren eta. Azkenik, herri-lurren kopuru txikiena, noski, Erriberan ematen zen²⁹.

Taulara 4. Nafarroako mendi publikoen eta herri-lurren estimazioa XIX. mendearen erdian³⁰

Zonaldea	Hektareak	Zonalde agroklimatikoaren araberrako ehunekoak	Zonaldeko lurraldearen ehunekoak
Pirinioak	141.672,09	22,86	87,27
Nafarroa Atlantikoa	179.802,02	29,01	95,33
Aurre Pirinioak	48.929,51	7,89	36,22
Mendia guztira	370.403,62	14,43	76,21
Mendebaldeko Erdiko Nafarroa	89.425,85	10,59	56,37
Ekialdeko Erdiko Nafarroa	65.652,52	5,06	48,06
Erdiko Nafarroa guztira	155.078,37	10,16	52,52
Mendebaldeko Erribera	31.351,30	59,76	35,30
Ekialdeko Erribera	62.993,27	25,02	46,38
Erribera guztira	94.344,57	15,22	42,00
Nafarroa guztira	619.826,56	100,00	61,62

²⁸ ARAGÓN RUANO, Á., Basoa Euskal Herriko historian zehar, *Uztaro*, 29 (1999), 32-36 eta AYERBE IRIBAR, M.R., *Origen y desarrollo del derecho y de la administración forestal en España y en Guipúzcoa. Servicio forestal de Guipúzcoa. I. Desde los orígenes a 1925*, Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia, 2005, 535-594.

²⁹ ZABALA SEGUÍN, A., Del Concejo al municipio, *op. cit.*, 234.

³⁰ IRIARTE, I., Los montes públicos, *op. cit.*, 79.

Koadroan ikus daitekeen moduan Mendian ematen ziren ehuneko handienak eta Erriberan txikiak. Mendian abeltzaintzaren eta basogintzaren garrantziak, nekazaritza esplotazio unitateen tamaina txikiak eta lur jabegoen antzekotasunak ulertarazten digute herri-lurren zabalera eta garrantzia. Erriberan, berriz, jarduera horien mugak, nekazaritzaren indarra eta beharrak eta lurren jabegoaren ezberdintasunak adierazten digute herri-lurren pribatizazioa. Hasteko, herri-lurrak, beharrezkoa zenean, nekazaritzan aritzeko eta lurak lanean jartzeko erreserbak ziren. Bigarrenik, bazka lortzeko lekuak ziren, are gehiago kontuan izanik abereak nekazaritza lanetan erabiltzen zirela eta ongaria ematen zutela. Azkenik, egunerokotasunean (suegurra, fruituak, ezkurak, gaztainak,...) eta industria jardueretan (erregaiak eta materialak eraikitzeko) ezinbestekoak ziren gaiak lortzen ziren³¹.

Antzin Errejimeneko krisialdiarekin, eskubideen sorburua komunitatetik Haran Batzarrera pasa zen, hau baitzen Haranaren ordezkaria eta haren legitimitatea zuena. Ikusi dugun moduan, desamortizazioak herri-lur asko partikularren esku utzi zituen, baina zenbait eremu salbuestuak izan ziren, erabilpen publikoko ondasunak izatera igaroz, hau da, mendi salbuestuen izakerarekin. Desamortizazioa eragin handiago izan zuen hegoaldean iparraldean baino. Independentzia Gerra eta Hamarurteko Absolutistaren artean eskorten (*corraliza*) laurena inorenganatu zen (%22,43a). 1818an Nafarroako Gorteek Napoleondar Gerretan egindako legez kanpoko salmentak legeztatu ziren. Geroxeago, 1833, 1836 eta 1837an 1808tik egindako legeztatu gabeko besterentzeak baimendu ziren. Baina agian besterentze handiena Madozen desamortizazioarekin eman zen, 1841 eta 1859 bitartean. 1870etik aurrera, ordea, prozesua moteldu egin zen, ordurako nazioarteko artilearen merkatuak zabaldu eta lur errenten moteltzea gertatu baitziren –1859 eta 1931 bitartean 134.478 Ha. mendi publiko desamortizatu ziren bertan–³². Dena den, beste lurraldeekin alderatuta, Nafarroan herri-lur gutxi saldu ziren, batik bat herri-lurren erabilpen ezorekatuaren ondorioz, publikoak izan arren aberatsenek aberastasuna eskuratzeko aukera baitzuten. Egia esan, bakarrik 27.000 Ha. inorenganatu ziren, herri-lurraren %4,4a besterik ez. Hauen artean, salmenta gehienak Erriberan eman ziren eta gutxienak Mendian. Honen atzean, lurraldeko erakundeek erabakien gaintik, tokian tokiko eliteen interesak zeuden: Erriberan nekazaritzan interesatuak zeudenek herri-lurren merkaturatzea behar zuten, Mendian, aldiz, ahaltsuenek abeltzaintzan eta basogintzan ziztuzten beren interesak eta horretarako herri-lurrak eta erabilpen komunalak bere

³¹ IRIARTE, I., Los montes públicos, *op. cit.*, 80.

³² CARRERAS, A. eta TAFUNELL, X. (koord.), *Estadísticas históricas de España, op. cit.*, 296 eta DE LA TORRE, J. eta LANA BERASAIN, J.M., El asalto a los bienes comunales. Cambio económico y conflictos sociales en Navarra, 1808-1936, *Historia Social*, 37 (2000), 78-79 eta 81-82.

osotasunean mantentzea zuten beharrezkoena. Hain zuzen ere, inoreganatutako lurren luberritzea, batik bat Erriberan, eta baso erabilpenen merkantilizazioa, batik bat Mendian, izan ziren desamortizazioaren bi ondorio nagusienak. Euskal probintzietan bezala, salbuestutako mendien ardura Nafarroako aldundiaren eskuetan geratu zen: herri-lurak Diputazioaren ardurapean eta babespean geratu ziren 1841ko Foruak moldatzeko Legearen ondorioz eta 1862an; orduan sortu zen Probintziako Mendi Zuzendaritza, herrietako herri-lurren erabilpena zaintzeko. Azkenean, 1924an sortutako Nafarroako Administrazio Publikorako Arautegiak tokian toki sortutako araudi guztiak batu zituen eta indarrean mantendu zen 1988ra arte, noiz herri-lurren inguruko lege berria ezarri zen. Justu urte bat leheneago, 1987an, Espainiako Administrazio Publikoen Ministerioak eta Nafarroako Gobernuak hitzarmen bat sinatu zuten Estatuak Nafarroan zituen mendien titulartasuna transferitzeko. Bukatzeko 1991ean Nafarroako gobernua herriei jabego osoa eman zien, baina zenbait udal egindako banaketaren aurka azaldu ziren eta egun kontra jarraitzen dute³³.

Taulara 5. Nafarroan inoreganatutako herri-lurak (1855-1935)³⁴

Zonaldea	Hektareak	Zonaldeko lurraldearen ehunekoak
Pirinioak	213,26	0,15
Nafarroa Atlantikoa	111,69	0,06
Aurre Pirinioak	3.654,03	7,47
Mendia guztira	2.892,57	7,47
Mendebaldeko Erdiko Nafarroa	5.000,32	7,62
Ekialdeko Erdiko Nafarroa	8.800,35	28,07
Erdiko Nafarroa guztira	7.063,46	11,21
Mendebaldeko Erribera	3.978,97	1,07
Ekialdeko Erribera	7.892,89	5,09
Erribera guztira	15.863,81	16,81
Nafarroa guztira	27.735,67	4,47

V. PARTZUERGOAK ETA MENDI KOMUNITATEAK: GATAZKAK LAUSOTZEKO TRESNA

Mendi komunitateak eta fazeriak jabego komunal atipikoa izango lirateke, Nietoren arabera, eta formulai dagokionez aniztasun handiko eredu³⁵. Esan

³³ IRIARTE, I., Los montes públicos, *op. cit.*, 77-91.

<http://www.lexnavarra.navarra.es/detalle.asp?r=538> (2018ko urriaren 8an kontsultatua).

³⁴ IRIARTE, I., Los montes públicos, *op. cit.*, 82.

³⁵ NIETO, A., *Bienes comunales, op. cit.*, 389.

bezala mendi komunitate hauek aurretik izandako auziak eta arazoak gainditze-ko sortu ziren, hitzarmen eta adostasun batzuetara ailegatu ondoren. Honek ez du esan nahi aurrerantzean arazoak eta talkak egon ez zirenik, baina sorreran hartutako erabakiak erreferentzi eta oinarri legala izan ziren etorkizuneko arazoei aurre egiteko. Mendi hauetan erabilpena ez dagokio bakarrik herri edo hiri-bildu bateko auzoko-biztanleei, baizik eta zenbait herriko auzoko eta biztanleei. Hauek partzuergo bezala modu komunitario batean kudeatzen zituzten mendiak, sinatutako akordioen arabera. Kasu honetan titulartasuna ez zegokion auzokoei edo etxeei, baizik eta kontzeju erakundeei. Orohar, mendi komun, proindibiso eta frankoen kasuan, kontzeju partaideen partaidetza proportzionala zen –batzuetan suen arabera, besteetan erdibana, eta kasu bakan batzuetan hitzarmen baten ondorioz ezarritako oreka gabeko kopuruen arabera–, baina erabakiak modu koordinatuan hartzen ziren eta inork ez zuen zuzendaritza. Mendi komunitate hauek, batik bat, larreen ustiapena modu amankomunean kudeatzen eta basoaren erabilpenak banatu egiten zituzten –nahiz eta kasu batzuetan baso erabilpena amankomuna izaten hasi, denborarekin banatzea erabaki zuten sortzen ziren arazoak ekiditearren–.

Auzi luzeen ondoren ustiapen amankomuna ezarri eta mendien ekoizpena banatzen zen herri bakoitzaren partaidetzaren arabera. Dena den, herri bakoitzak jabegoa eta jurisdikzioa mantentzen zuen bere zatian. Lehenago esan bezala, ganaduaren larratzea amankomuna zen, bertakoentzat gauzez eta egunez, eta kanpo-koentzat eguzkitik eguzkira. Batzarrek ez zuten erregulartasun kronologiko bat, beharren arabera egiten baitziren deialdiak eta, oro har, mugan kokatutako baserrian edo baselizan ospatzen ziren gehienetan. Partaideetako batek salmenta edo inoreganatzea egin nahiz gero, beste partaideen hobespina jaso behar zuen. Kasu bakan eta berezi batzuetan mendi komun, proindibiso eta frankoen partaideak ez ziren udal erakundeak, baizik eta partikularrak o herrixkak, beti ere orubeetan (auzoko-biztanlekotasunean) oinarrituak, hau baitzen eskubide guztien jatorria: *learberroak*, *kapare mendiak*, *auzoko* edo *herrixka komunitateak* eta *kofradia mendiak*. Batzuetan ere, mendi horiek ustiatzeko akordiotera ailegatzen ziren mendi komunitateen partaideak eta beste jurisdikzioko, baina mendietatik gertu bizi ziren, baserriarrak eta partikularrak, eskubide berdinekin. Partzuergo eta Batasunetan, berriz, kudeaketa antzekoa bazen ere, gerta zitezkeen zenbait kontzeju nagusiak egotea eta besteen ordezkarietza izatea eta hori aurrera eramateko erakunde bereziak edukitzea. Mendi komunitateen barruan erabilpen komunala zuten eremuak eta ondasun propioak egon zitezkeen, partzuergoaren kontzejuek beretzat erreserbatzen zituztenak, errentan jartzeko eta bere gastuei aurre egiteko. Mendi horiek emandako etekinak partaidetzaren arabera banatzen ziren, oro har egurra salmenta edo bazka eskubideengatik. XIX. mendean partzuergo batzuetan, larren aprobetxamendu amankomuna mantendu bai, baina basoak ba-

kandu egin ziren, hau da, hegaldura eta lurra bereizi egin ziren, hegaldura zatituz eta udal bakoitzari zati bat egokituz aske eta independente aprobetxatzeko³⁶.

Kasu honetan, Gipuzkoa eta Arabako Partzuergo Orokorra aukeratu dugu, adibide gisa, bere konplexutasuna kontuan izanik, bi lurraldeen artean kokatzen baitzen. Bere jatorria 1430ko azaroaren 16an San Adriango leizean sinatutako hitzarmenean kokatu behar dugu. Aurretik, Gaztelako erregeak Fernan Perez de Ayalari gero partzuergoarenak izango ziren mendiak eman zizkion. Baina 1401ean Segurako hiribilduak azken honi erosi zizkion eta inguruko beste herriek akordio bat eskatu zioten hiribilduari. Beraz, aipatutako 1430ko hitzarmenaren ondorioz, inguruko herri eta hiribilduetako auzoko eta biztanleek, hau da, arabarrek zein gipuzkoarrek, mendiak ustia zitzaketen, batez ere, abeltzaintzari dagokionez, egunez eta gauez eduki baitzezaketen euren ganaduak. Mendien titulitatea kontzejuen esku bazegoen ere, ustiapena auzoko eta biztanleen esku geratzen zen: bazka eta larreak, urak, suegurak, egurra, hostoak, e.a. Hasiera hasieratik baliabideak bi aldeen artean kudeatu ziren, beren ordezkarien bidez, baina XVI. mendetik aurrera erakunde eragile bat eratu zen. Gainera, Partzuergoak gertu zeuden lur eta hiribilduen interesak ere kudeatu behar izan zituen eta horrexegatik akordioetara ailegatu zen, adibidez, Legazpirekin (1430, 1495 eta 1681), Oñatiko jaurgoarekin (1479) edota Sakanako Haranarekin (1516) –Konkordia edo Hitzarmenaren Partzuergoa sortuz–, bere larreak ustia zitezen, noski, kasu guztietan bezala, kanpotarrak izanda, eguzkitik eguzkira. Mendiakiko jurisdikzioa bi aldeko hiribildu nagusienek izan zuten, Segura eta Agurain (1850ra arte) –1616tik aurrera, burujabetasuna eskuratu ondoren, baita Zegama, Zerain eta Idiazabal–. Hiribildu guztiak, jabeak bezala, biltzen ziren urtean behin batzar orrokkerrean. Mendiak emandako ekoizpena erdibitu egiten zen: erdia Arabako Partzuergoarentzat –honen erdia Aguraini zegokion eta beste erdia Donemiliaga eta Asparrenari– eta beste erdia Gipuzkoako Partzuergoarentzat –erdia Segurari zegokion eta beste erdia Zegama, Zerain eta Idiazabalen artean banatzen zen–. Segurako alkatea zen prozedura judizialak aurrera eramaten zituenak, baina Arabako Partzuergoarekin kontsultatu ondoren. Partzuergoak basozainak auke-

---

³⁶ ARAGÓN RUANO, A., *El bosque guipuzcoano*, *op. cit.*, 43-46 eta Gestión, uso y aprovechamiento de comunales y parzoneras en la Edad Moderna: el ejemplo de Entzia y de Urbia. En Pastor Díaz de Garayo, Ernesto (koord.), *Sortaldeko lautada historian zehar: gaurko tresnez baliatuz, joandako denborak argitu = La llanada oriental a través de la historia: claves desde el presente para comprender nuestro pasado*, Agurain: Aguraingo Udala, 2003, 81-92, AYERBE IRIBAR, M.R., La Unión o Mancomunidad de Enirio y Aralar. Un caso modélico de montes comunales intervenidos por el Servicio Forestal de la Diputación de Gipuzkoa, *Boletín de la Real Sociedad Bascongada de Amigos del País*, 61 Alea, 1 (2005), 5-136, GOGASKOETXEA ARRIEN, A. Los montes proindivisos, *op. cit.*, 299-322 eta URZAINKI MIKELEIZ, A., Parzonaría de Guipúzcoa y Álava: consideraciones en torno a su división en porciones, *Lurralde*, 11 (1988) 453-458.

ratzen zituen eta hauek mugarriak urtean behin bisitatu, mozketa eta erabilpen baimenak jaso, salmenta baldintzak betearazi, sarobe, abeltzain, eskorta eta ganaduaren kopurua eta mota zerrendatu behar zituzten³⁷.

VI. ONDORIOAK

Laburbilduz, dena ez du zertan Estatua edo merkatua izan, badago hirugarren bide bat, historian sustraitzen dena, jarduera komuna edo amankomuna: zenbait ondasun eta ondare (natur baliabideak) guztiona dira, baliabide komunitatea sortuz, guztion ongizatearengatik babestu eta kudeatu behar direnak. Beraz, Krugman and Wells-en antolaketa jarraituta, badira *ondasun pribatuak*, kontsumoan baztertzaileak direnak eta areriotasunak sortzen dituztenak, *ondasun publikoak*, baztertzaileak ez direnak eta lehiak sortzen ez dituztenak, eta *ondasun komunalak*, baztertzaileak ez direnak, baina bai norgehiagoka eragin dezaketenak; badago laugarren mota bat, *club ondasunak*, baztertzaileak direnak, baina areriotasuna sortzen ez dituztenak³⁸. Beraz, ondasun komunalak ez dira ondasun publikoak % 100ean, ondasun komunala kontsumitzen denean, besteentzako disponibilitatea urritu egiten baita. Horregatik ondasun komunalak ez dira erabilpen askekoak eta doan. Ondasun komunalak komunak dira ez beren ezaugarriengatik, betetzen dituzten betebeharrangatik baizik: oinarritzko sostengua bermatu, baliabide eta horniketa iturri izan; uraren, oxigenoaren edota karbonoaren birziklaketa eragin. Ondasun komunalak, beraz, giza harreman amankomunarekin sortutako erakundeak dira (*commoning*), zeinetan elkar-trukatu, elkar-zaindu eta elkar-ekoiztu egiten den. Ondasun komunalen gaia bere gobernantza eta kudeaketa baino gehiago da; bizikera eta kultura da, identitatea³⁹.

Gaur egun, sistema hau indarrean darrai Euskal Autonomi Erkidegoko zenbait herri eta mendietan, baina batez ere Nafarroan, non industrializazioaren eragin mugatuagoak komunalen iraupena, erabilera eta garrantzia bermatu dituen, gehienbat, landa eremuetan. Are gehiago, azken urteetan Nafarroako udalak beren mendi ordenantzak berritzen eta eguneratzen ari dira⁴⁰; ez da harritzekoa, eguneraketa beharra izateaz gainera, egun komunalen aurkako pribatizazio erasoak gori-gorian baitaude. Herri-lurrak udalen menpe dauden arren, eurak

³⁷ ARAGÓN RUANO, A., *El bosque guipuzcoano*, *op. cit.*, 51 eta Las comunidades de montes, *op. cit.*, 270-271.

³⁸ KRUGMAN, P.R. eta WELLS, R., *Microeconomía: Introducción a la economía*, Barcelona: Reverté, 2007, 477.

³⁹ ZUBERO, I., De los «comunales» a los «commons», *op. cit.*, 23-24.

⁴⁰ Adibide bezala, Altsasu, Abartzuza, Andosilla, Arteta, Baztan, Caparros, Mutilva, Noain eta Otanoko ordenantzak izango genituzke. www.lexnavarra.navarra.es/v2/descarga.asp?r=5301336;

baitira kudeaketaz eta produktibitatea emateaz arduratzen direnak, euskal Foru Aldundiek eta Nafarroako Diputazioak gainbegiratzen eta baimenak ematen dituzte, hori bai Espainiar Estatuaren eta noski Europar Batasunaren legeen menpe. Dena den, desamortizazioarekin pribatizazio eta estatalizazio prozesu bati eman zitzaion hasiera eta hauekin herri-lurren erabilera aldatzen hasi zen: pausoz pauso, auzokoen eskubideak murrizten joan ziren eta merkatuaren interesak eta kontserbazio ekologikoaren ideiak lehenesten. Horren lekuko, adibidez, Nafarroan Goizueta dugu, bertan herri-lurren erabilpena oraindik egokitzapen prozesuan dago: iralekuen borrokak jabegoa edo titulartasunaren inguruko Goizuetako auzokoen eta Nafarroako Gobernuaren arteko talka eragin du. Ereku horiek udal katastroan eta MUP/OPM (Onura Publikoko Mendiak) Katalogoan agertzen badira ere, jabetza erregistroan zenbait auzokoen izenean daude erroldatuak. Gatazka Espainiar zuzenbide (Lege Hipotekarioak 10 urte ondorioz lur bat erroldatzea baimentzen zuen) eta Nafar zuzenbidearen (jabego komunalaren preskriba ezintasuna) arteko ezadostasunatik sortzen da. Auzokoen eta udalaren arteko urteetako borroken ondoren, egun aferari irtenbidea emateko Nafarroako Gobernuak proposatutako eremuen banaketaren ondorioz, eremu partikularren eta publikoen portzentaiak negoziatzen jarraitzen dute. Agi denez, Nafarroako Gobernuak bere menpe dauden herri-lurrak mantendu nahi ditu eta partikularrek aske erabiltzeko ondasunak eskuratu. Aldi berean, Goizuetan badira oraindik goi mendietako abeltzaintzan aritzen diren familiak eta esplotazio unitateak, euren betiko eskubideak aldarrikatzen dituztenak, hau da, bazka eta ur eskubideak. Beraz, garai batean ohikoak ziren bazka, ur edota suegur eskubideak murriztuak geratu dira eta murriztu nahi dituzte partikularren nahiekin eta merkatuaren interesekin. Goizuetako Udalaren dirusarreraren %80a mendi propioetako egur salmentetatik dator, horregatik merkatu erabilpen hauek mendi ordenazio proiektuen bidez kudeatzen dira eta lanketa produktiboak mendi kontserbazio, birlandaketa eta mendi garbiketarekin bateratzen dituzte. Proiektu hauek Nafarroako Gobernuaren eta Europar Batasunaren dirulaguntzak jasotzen dituzte eta bertatik eskuratutako etekinak mendietan berrinbertitu behar dira. Baina hau guztia kolokan geratzen hasi da, aurreko urteetako krisialdi ekonomikoak eta Pinu *insignis* edo *radiata* izandako gaisotasunek egur industria lur jota utzi baitute. Irtenbide bezala, egun biomasa planteatzen ari da, baina honek oraindik zailtasun handiak ditu bere garapenerako –2000an Nafarroan kontsumitutako energiaren %5,46a zen–, gauzak aldatzen ari diren arren, 2014tik 2016ra baso biomasaren erabilera (kalefazioarako eta industrian) Nafarroan %23a igo baitzen

---

www.lexnavarra.navarra.es/v2/descarga.asp?r=5301187; www.lexnavarra.navarra.es/v2/descarga.asp?r=5301511; www.lexnavarra.navarra.es/v2/descarga.asp?r=5301200 www.lexnavarra.navarra.es/v2/descarga.asp?r=5301232.

eta 2017an bertan kontsumitutako argindarraren jatorria %83an energia berriztagarria baitzen⁴¹. Beste irtenbide bat herri-lur hautzat aisia izan daiteke eta, horregatik, bidegorri bat ezarri da, baina horrek ere borrokak sortu ditu, lurren espropiazioa dela eta⁴².

Egun komunalen inguruan sortzen ari diren gatazken beste adibide argi bat, Aralarren azken aldiaren ugaritzen ari diren hikamikak dira. 1886an Enirio-Aralar Onura Publikoko Mendia izendatua izan zenetik, bere patrimonializazioa burutu zen, herrien jabego bezala erroldatu baitzen, auzokoen eta biztanleen jabegoa behin betiko galduz. Hori horrela, bere betebeharrak publikoak lehenetsi zen, ez bakarrik aspektu ekonomikoak baizik eta baita ekologikoak eta sozialak, Gipuzkoako Foru Aldundiaren esku geratuz. XX. mendearen hasieran Aralarren egoera nahiko txarra zen, baso- eta abeltzain- gainesplotazioa eta Batzarraren anarkia zirela eta. Baina XX. mendean zehar Aralarren gaineko presioa arindu eta aisialdirako kutsua indartu egin zen. Aldi berean, Gipuzkoako Foru Aldundiari esker baso geruza zabaldu egin zen, baina abeltzaintzarako garrantzia mantendu zuen eremuak. Dena den, artzainek beren bizi baldintzen hobekuntza eskatzen zuten etengabe, jarduera errentagarria bilakatzearen. 1994an Aralarko Parke Naturala izendatu zuen Eusko Jaurlaritzak, 11.000 Ha. zituela, eta horrek bere aisialdirako baloreak eta ingurumenarako garrantzia areagotu zituen, abeltzaintzaren bidez landa garapenerako duen funtzio dinamizatzailea azpimarratzeaz gain. 2001ean Natur Baliabideen Ordenazio Plana ezarri zen eta 2005ean Aralar Natur Parkeko Erabilera eta Kudeaketa Zuzentzeko Plana. Egun mendi hauen erabilera anitza da (baso erabilpena, zaldi eta behi-azienden abeltzaintza, artzaintza, aisialdia, eta natur baliabideen kontserbazioa) eta kontestu honetan eztabaida sutsua sortu da artzainek Aralarreara ailegatzeko pista eta bide berriak eskatu dituztenean. Aldi berean, azken urteetan kanpoko abeltzainak hasi dira larreak ustiatzen eta horrek ekarri du ordenantzak aldatu nahi izatea: herri batean erroldatua egoteaz gainera, orain eskatzailearen ekoizpen gunea, hau da, neguan ganadua edukitzen duen kokagunea Mankomunidadeko herrietan egotea eta Aralarren udan gutxienez lau hilabatez jardutea, diru kopuru txiki baten truke. 2015ean 129 ekoizpen guneek eskatu zuten baimena larreak ustiatzeko, hau da, 690 behor, 865 behi, 14.563 ardi eta 2.501 bildots. Arazoa, alde batetik, behi

---

⁴¹ PINTOR BOROBIA, J., GARCÍA ORTEGA, J., FAUÑÍN FAJARDO, J., eta LERA LÓPEZ, F., Situación actual y prospectiva de futuro del sector de las energías renovables en Navarra. En *Quinto Congreso de Economía de Navarra*, Pamplona: Gobierno de Navarra-Caja Navarra, 2004, 366. www.noticiasdenavarra.com/2017/02/28/economia/un-83-de-la-energia-electrica-que-se-consume-en-navarra-proviene-de-fuentes-renovables# (2018ko urriaren 8an kontsultatua); www.navarra.es/home_es/Actualidad/Sala+de+prensa/Noticias/2016/03/02/Biomasa+en+tu+casa+Navarra+uso.htm (2018ko urriaren 8an kontsultatua)

⁴² MONTESINOS LINARES, L., Tierras comunales en Navarra, *op. cit.*, 1716-1720.

eta ardien artean edo, hobeto esanda, artzain eta unaien artean kokatu behar da. Artzainak profesionalak dira eta artzaintzaz bizi dira, baina behi jabeen kasuan jarduera hori osagarria da besterik gabe eta modu estentsiboan aritzen dira: industriatik edo serbitzuetatik bizi dira, baina abeltzaintzan aritzen dira –eskubide osoarekin, noski– Nekazaritza Politika Bateratuak (PAC-NPB) ematen dituen dirulaguntzaz profitatzeko. Beraz, Nekazaritza Politika Bateratuak ematen dituen laguntzak larre eta belardiekiko presioa areagotu du eta jardueren arteko kompetentzia. Orain arte, bien arteko gatazka, belardien gaineko gainesplotazioa eragiten duena, abere taldeen kopuruak mugatuz konpondu dira, baina larreek ez dute epe luzeko kudeaketa global bat, horrek etorkizunean ekarri lezakeen arazoekin. Beste aldetik, talde ekologistak ari dira Aralarren ingurumena baloreak defendatzen eta haien aurrean artzainak ditugu, euren bizitza baldintzak hobetu nahi dituztenak. Egia esan, gatazka honen atzean, egun bi arazo daude: balore gatazka edo lege gatazka eta interes gatazka. Lehenengoan, legeak ez du jakin nola bateratu bi interesak eta bi taldeen legimitatea zalantzan jartzen da. Bigarreanean, ezadostasun handia dago kostu eta etekinen banaketaren inguruan. Beraz, Aralarra joateko bide berriak eraikitzeko proposamenak erabilpen produktiboen eta funtzio ekologikoen babesaren arteko talka eragin du. Talde ekologistek ez dute aukera hori onartzen eta abeltzainek ezinbestekotzat ematen dute euren biziraupenerako⁴³.

Esan bezala, historian zehar mendi komunalak ustiatzeko sortutako erakundeek, gatazkak ekidin ez bazuten ere, konpontzen lagundu eta komunitate ezberdinen arteko elkar jardueraren apurketa eragotzi zuten. Gaur egun gatazka indarrean darraite: mendi komunalen ohiko erabilerak aldatu badira ere, beste berri batzuk sortu dira. Ekoizpen komunalean oinarritutako sistema historiko horien indargabetzeak –kontuan izanik orain eragile zuzenek ia ez dutela ordezkartzarik eta hau erakundeen esku geratu dela– eta administrazioaren indartzeak, Estatu eta merkatuen logika zabaldu dute, baina, tamalez, ez dute jakin tradiziozko jardueren eta jarduera berrien arteko elkarbizitza sustatzen. Badugu historiatik zer ikasi, eta agian hori izan daiteke, horrelako natur sistemak modu demokratikoagoan, ez hain estatalizatuan edo administratiboan, kudeatu daitezkeela, egun mundu mailan gizartearen gero eta zati handiagoa aldarrikatzen ari den moduan⁴⁴.

---

⁴³ GARCÍA ALONSO, O., ETXANO, I. eta GARMENDIA, E., *El resurgir de los comunes y la gobernanza de sistemas comunales tradicionales en riesgo: el caso de Enirio-Aralar*, *Lurralde*, 41 (2018), 230-242.

⁴⁴ FIADJOE, A., *Alternative dispute resolution: A developing world perspective*, London: Routledge, 2004, HARDT, M. eta NEGRI, A., *Empire*, Cambridge, Massachusetts & London: Harvard University Press, 2000 eta *Commonwealth: el proyecto de una revolución del común*, Madrid: Akal, 2011.